

як на утилітарне явище, безпосередньо пов'язане з “соціальною дійсністю” і придатне лише для того, щоб цю дійсність “правильно” відтворювати, визначальним був зміст, а не форма.

Євген Іщенко

ВІТАЛІЗАЦІЯ СМЕРТІ В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

Проблема смерті у творчості В.Стуса як цілісне явище досьгодні в літературознавстві майже не досліджена. Це зумовлено, по-перше, тим, що у 90-х роках Стусову поезію доцільніше було вивчати під патріотичним (почасти — політичним) кутом зору, аніж філософсько-психологічним. По-друге, недостатністю методологічної бази аналізу даного концепту внаслідок відсутності в тодішній Україні перекладів праць визначних психологів і філософів ХХ ст. Поступово, з поширенням в Україні наукових розвідок В.Франкла, Л.Бінсвангера, Е.Фромма, К.Юнга, М.Гайдеггера, К.Роджерса та ін., означений концепт набув надзвичайної актуальності при аналізі проблеми смерті в загальногуманітарному аспекті.

Пошук сенсу смерті завжди трагічний, нескінченний та індивідуалізований. На думку Е.Фромма та В.Франкла, усе життя людини постає як процес самонародження; усвідомлення неминучості кінця стимулює потяг до самовдосконалення, самовияву. Отже, смерть сприяє внутрішньому розвитку людини. Як зазначив В.Франкл, “смерть — це те, що становить сенс життя”¹.

М.Мамардашвілі в роздумах про універсальну душу зазначав, що у ставленні до смерті ми відчуваємо себе абсолютними істотами. Цим учений ніби продовжував думку Г.Гегеля, який відводив смерті місце вищої духовної дії, здатної сколихнути людство. Як приклад, він наводив життєвий шлях і смерть Ісуса Христа. Близькі до Стусового світосприйняття французькі екзистенціалісти А.Камю та Ж.-П.Сартр визнавали абсолютну рівноцінність усіх людських можливостей, адже на людину так чи так очікує смерть. М.Гайдеггер надавав смерті статусу вищої людської можливості. Лише смерть істинна, і тому єдино можливий для людини вибір — жити заради смерті. Т.Манн також стверджував, що “...Смерть і Хвороба — великі вожді, які нам вказують шлях до людського”².

Аналізуючи простір Стусового сприйняття смерті, необхідно пам'ятати його позицію стосовно покликання поета. У відомих “Двох словах читачеві” В.Стус зазначив: “Поет — це людина. Насамперед. А людина — це, насамперед, добродій. ...Ще цінну здатність чесно померти”³. Отже, визначальним для нього став людський стрижень, орієнтація передусім на людину, боротьба за неї. Тому поезія В.Стуса — не штучна версифікація, а навпаки — аналіз життя в різних його виявах, зокрема і в протиставленні смерті.

Не вдаючись до докладного аналізу концепту смерті в доробку В.Стуса, дослідники все ж наголошували на важливості його для поета. Скажімо, В.Яременко у статті “І я гукну, і син мене почує” констатував, що тема смерті чи не найосновніша у творчості цього автора і трактується ним як продовження життя в безсмерті, у пам'яті⁴. Ю.Бедрик, розмірковуючи над питанням сприймання Стусової поезії, зазначав, що мотиви смерті в ній “досить нав'язливі”⁵.

Першою зустріччю В.Стуса зі смертю можна вважати загибель брата Івана в 1944 році. Вона справила на хлопчика настільки жахливе враження, що він запам'ятав усе до найменших подробиць. “Пам'ятаю, як поранило брата Івана. Як він лежав — з відбитою ніжкою лівою і вирваною осколком лівою щічкою... Більше він не приходив до

¹ Франкл В. Человек в поисках смысла. — М., 1990. — С.197.

² Манн Т. Собр.соч.: В 10 т. — М., 1961. — Т.9. — С.54.

³ Стус В. Твори: У 4 т. 6 кн. — Л., 1994. — Т.1. — Кн.1. — С.42. Далі, посилаючись на це видання, том (перша цифра) і сторінку зазначаємо в тексті.

⁴ Яременко В. І я гукну, і син мене почує // *Дніпро*. — 1990. — № 4. — С.76.

⁵ Бедрик Ю. Василь Стус: проблема сприймання. — К., 1993. — С.47.

пам'яті...”⁶.

Згідно з класифікацією О.Суворової, яка вирізняє два взаємопов'язаних структурних рівні сприйняття смерті — несвідомий (неочевидний) і свідомий (очевидний)⁷, — смерть брата на тому етапі стала для В.Стуса фактом, з одного боку, несвідомим (адже, за К.Юнгом, дитинство переважно проходить на безсвідомому рівні), а з другого — особистісно важливим для подальшого його становлення. Адже, крім жаху, який викликає смерть, трагічна доля брата несла відбиток безглузді, абсурдної випадковості, що так чи так могла стати першим кроком у подальшому визнанні В.Стусом абсурдності у стосунках людини зі світом. На думку К.Юнга, саме факти, що найбільш запам'ятались у дитинстві й перейшли на рівень безсвідомого, мають великий вплив на подальший розвиток людини⁸.

Можемо з великою долею ймовірності стверджувати, що трагічний випадок із дитинства мав великий вплив на психічне формування В.Стуса. “Досвід свідчить, — писав К.Юнг, — що зустріч із смертю кидає тінь на саме життя...”⁹.

Для психіки людини прикметне бажання відсунути момент смерті, внаслідок чого вона стає певною мірою абстракцією. У В.Стуса, навпаки, бажане її наближення:

За що мене, отче, караєш життям,
пошли мені смерть — і тобі я воздам... (3, 133).

Для того, щоб реально відчувти смерть, необхідно бути особистісно приналежним до неї. Очевидно, В.Стус перебував саме в такому стані, коли писав:

Ми вже твої коханці, смерте!
Життя нам світить крізь туман (3, 83).

Як бачимо, тут присутня чітка опозиція — поет і його смерть, смерть від першої особи. Саме за таких умов смерть стає таїною, що охоплює людину цілком і відповідно допомагає їй відчувти себе не частково, а цілісно в Бутті. Звідси неологізм В.Стуса — всебуття. І якщо у ранній період творчості поет обстоював життєвість, боротьбу як основні складові активного, цілеспрямованого людського розвитку, то його пізніші поезії — це вже охоплення смерті, боротьба за смерть:

Наблизь мене, Боже, і в смерть угорни,
пірну я у тебе — ти в мене пірни (3, 80).

У В.Стуса категорія смерті визначається переважно двома головними вимірами: минулим і майбутнім. Смерть як опозиція минулого й майбутнього визначає простір Стусового смертесприйняття. Складався він із пережитих поетом конкретних станів: “моє перейдене життя — то простір смерті” (3, 125).

Саме смерть виступає єднальною ланкою елементів “всебуття”, які охоплювала свідомість поета. Найдорожче для нього — повноцінне відчуття Батьківщини — ставало можливим лише завдяки акту смерті (“і в смерть із рідним краєм поріднюсь”) (3, 45).

Парадоксально, але стан, який керував поетом за життя і спонукав його до життя, був станом смерті:

...Ти ждеш іще народження для себе,
а смерть ввійшла у тебе вже давно (1, 155).

Саме постійним відчуттям смерті зумовлена сконцентрованість поезії В.Стуса на найважливіших речах. Поет намагався через “одкровення смерті” (Л.Шестов) розкрити її таїну протягом життя, з'ясувати сенс. Звідси — бажання продовження життя як пошуку:

⁶ Стус В. Життя і творчість Василя Стуса. — К., 1992. — С.14.

⁷ *Смерть* в російском менталитете. — М., 1998. — С.48.

⁸ Юнг К. Бог и бессознательное. — М., 1998. — С.178.

⁹ Юнг К. Архетип и символ. — М., 1991. — С.70.

Блаженна смерте! Рано ще! Не надь!
Та довжиться твоя висока падь
і душу виголублиє пречисту (2, 13).

У смерті виявляється нетривалість, хисткість усього людського. Смерть виступає водночас і запереченням сутності буття. У цьому аспекті доцільно згадати міркування Ж.-П. Сартра. У праці “Буття й ніщо” французький філософ зазначав, що смерть не виступає онтологічною структурою буття людини; хтось інший помирає у власному бутті¹⁰. В.Стус, розмірковуючи про останній етап людського життя, писав:

Так ми відходимо, як тіні,
і мов колосся з-під коси,
в однім єднаєм голосінні
свої самотні голоси (3, 102).

Ці рядки засвідчують розуміння поетом того, що смерть перетворює комплексну людину на частку, тінь свого колись цілісного “псіхе” (К.Юнг) із його багатограними зовнішніми та внутрішніми виявами. Перед обличчям смерті В.Стус, відчуваючи можливість іншого світу (“А справді десь є небо над тобою?” (3, 102)), наголошує на заскоружлості, примітивізмі сучасної йому людини:

Що ж ти надбав, свою шукавши долю...
Що ти надбав? Увесь у ґрунт угруз,
з семи небес упав сторч головою (3, 102).

Ба більше, саме неможливість примиритися з навколишнім безладом зумовлює бажання поета знайти шляхи подолання тривоги й неспокою, викликаних утратою психічної гармонії. За твердженням Л.Бінсвангера, існує кілька варіантів відновлення людиною душевної рівноваги. Це передусім заповнення “душевної матриці” новими ідеями, ідеалами, серед яких основні — прагнення до спокою та гармонії або до смерті як єдиної втіхи в житті¹¹. Цей потяг до смерті пов’язаний із відчуттям безвихідності становища, душевними переживаннями, зумовленими втратою адекватного, об’єктивного сприйняття речей та явищ. У випадку із В.Стусом бажання “пірнути” у смерть викликане передусім небажанням існувати у світі, де все спрямоване на протидію природному поклонанню людини. Непослідовність “природного переживання” (Л.Бінсвангер) українського поета пов’язана насамперед із неможливістю ідентифікувати власне “я” в сучасному йому життєвому просторі. Несумісність внутрішньодуховних переживань В.Стуса із властивою радянській (або й узагалі земній) системі штучністю (а то й викривленням людської сутності) зумовила такий психічний стан поета, який сміливо можна назвати відчуттям абсолютного антагонізму між душевними переживаннями, що йдуть від самої глибини “псіхе”, та неможливістю жити ними, реалізувати їх у повсякденному житті. Звідси — неймовірний за силою свідомий потяг до смерті, яка несе в собі код таїни і (хоч як це парадоксально) надії: “Тож хай крилом нас криє лебедина-смерть: моторошна і усеблага” (2, 37); “Мені одна лиш смерть — за друга” (2, 50); “Це лишилося одне. Умерти”; “Іди — за край. Народження — по смерті тебе чекає”; “Нарівні зі смертю — сягаємо мет” (2, 90) і т.д.

Отто Больнов, один із дослідників філософії екзистенціалізму, зазначав, що “лише на основі поняття граничної ситуації виникає значна гострота, яка і служить змістом екзистенціального існування”¹². Саме досвід перебування у граничній ситуації, на думку вченого, формує повне та конкретне поняття екзистенції. Отож співвідношення між смертю як граничною ситуацією та життям відіграло провідну роль у філософських роздумах В.Стуса.

Неприйняттям рабського життя в умовах тоталітарної дійсності (“бо тут життя — лише

¹⁰ Сартр Ж. Бытие и ничто. — М., 2000. — С.551.

¹¹ Бинсвангер Л. Бытие-в-мире. — К., 1999. — С.125.

¹² Больнов О. Философия экзистенциализма. — Спб., 1999. — С.88.

малим, кому ніколи гнутися не набридає...”) зумовлене формування В.Стусом власної філософії, дуже схожої з гайдеггерівською концепцією буття-до-смерті. Смерть перетворюється в поета на основну опору при аналізі власних душевних станів: “Збагнув свою конечність у передчасці радісної смерті”.

Відчуття смерті як психічного стану стало основою боротьби В.Стуса із суцільною духовною порожнечою, абсурдом у стосунках *людини-і-людини* та *людини-і-світу*. Смерть виявилась важливим джерелом саморозвитку поета, що водночас сприяло подоланню страху перед нею: “Як добре те, що смерті не боюсь я...” (3, 45); “Найкраща насолода — смерть жива” (2, 163); “Нарівні зі смертю — ми вже непоборні. Нарівні зі смертю сягаємо мет” (3, 208) тощо.

Розглядаючи смерть і як граничну можливість, В.Стус переносить напругу цього відчуття в реальне життя. Як і Г.Марсель, він обстоював удосконалення, перевершення себе тут, у “*dasein-існуванні*” (“бутті-тут”), наполягав на доланні “буття смерті”, протиставляючи йому “буття наперекір смерті”. У цьому В.Стусу допомагала віра в невинний рух перетворень, у безперервність мандрівки людської душі: “Через смерть вертай до існування, через муку до блаженства йди...” (3, 210); “Так і живи: шукай утрачене, наздоганяй давноминуле...” (2, 173); “О, ти єси тепер довіку вільний в нестерпному своєму всебутті...” (2, 178) та ін. В.Стус дивився на проблему смерті з погляду вічності, тому вона не була для нього трагедією і тим більше не несла відчуття катастрофи.

Водночас смерть жахала поета з погляду психічного (назвімо це зовнішнім виявом смерті): як її сприймуть його рідні, передусім син, дружина, друзі? Як вони існуватимуть без нього?

Слід зазначити, що, на противагу теоретичним постулатам філософії екзистенціалізму, де свідомості відводиться чи не найважливіше місце у формуванні життєвого світогляду, В.Стус не робив із простору смерті штучної величини, яка сприймалася б лише на рівні загальних філософських міркувань. Лише відчувши або наблизившись до смерті, людина здатна охопити її власною свідомістю хоча б частково. Тут уже про смерть слід говорити як про містичне явище, таїну, але значною мірою сприйняття її залежить від часопростору, в якому перебуває індивід.

Як уже зазначалося, часопростір В.Стуса відмінний від загальноприйнятих уявлень про життя як існування свідомості, залежного від періоду перебування в біологічній оболонці. Поет визначав власне Буття як простір свідомості “до народження” (“...Бреди назад. Бо тільки там життя — ще до народження” (1, 173); “Простуй назад — в народження вертайся, де щастя глупства, смороду і тьми, і там витворюй рай” (1, 173)) — “під час життя”, що характеризувалось відсутністю страху перед смертю й водночас визнанням її формотворчої ролі в розвитку свідомості (“Як добре те, що смерті не боюсь я” (3, 45); “Ні страху, ні болю, ні вагання перед смертю”; “Це лишилося одне. Умерти” (3, 81); “Мені одна лиш смерть — за друга” (3, 62); “О, що б то нам прямились поверненням у смерть”; “Ми вже твої коханці, смерте: життя нам світить крізь туман” (3, 83); “Моє перейдене життя — то простір смерті” (3, 52); “Як хочеться вмерти...” (3, 70); “Нарівні зі смертю — ми вже непоборні, нарівні зі смертю — сягаємо мет” (3, 142); “Ти ждеш іще народження для себе, а смерть ввійшла у тебе вже давно” (1, 155); “Наблизь мене, Боже, і в смерть угорни, пірну я у тебе — ти в мене пірни...” (2, 108)), — та “після смерті” (“все, що було за смертю, я пізнав” (3, 172); “Йди за край. Народження — по смерті тебе чекає” (2, 90); “...Щоби тьма впокорення мене порятувала, інобуттям. Іножиттям” (1, 195); “І стало тихо, і святочно, й вічно, як смерть тебе забрала забарна” (3, 74); “...і в смерть із рідним краєм поріднюсь” (3, 45)).

Досліджуючи питання впливу смерті на життя, О.Больнов зазначав, що насамперед важливо визначити співвідношення переживання реально існуючого часу та смерті як частки майбутнього. Залежно від цього визначалася міра самодостатності життя та межі осягнення смерті в земному існуванні. Скажімо, згідно з твердженням Ж.-П.Сартра, за людину помирає хтось інший, а не вона. Отже, людина має сприймати смерть як факт, що не впливає на сенс життя. Італійський філософ Н.Абаньяно розрізняв терміни “смерть” і “кінець існування”. “Кінець існування” — це справді біологічна даність. Але водночас смерть слід розглядати і як факт, що зумовлює все життя індивіда, “штвухає

екзистенцію до життя”¹³, мобілізує її до активної діяльності.

У В.Стуса ставлення до смерті визначалось переважно його сприйняттям життя, усвідомленням себе в ньому. Виокремлення людини із життєвого безладу, пошук власного шляху та боротьба за нього сформували й певну позицію поета у ставленні до смерті: він сміливо констатував неможливість людини ідентифікувати себе поза нею (“Нарівні зі смертю ми вже непоборні. Нарівні зі смертю сягаємо мет” (3, 142)). Життя, на думку В.Стуса, справжнє, коли осмислюється поряд із смертю:

...пішло життя. І ось ти — все, що снилось,
як смертеіснування й життєсмерть... (3, 83).

Людина — єдина у світі істота, яка знає наперед, що помре, тому можна сказати, що “істинно людським існуванням є усвідомлена смерть”¹⁴. Такої ж думки дотримувався Н.Аббаньяно — “смерть не повинна ігноруватися й заперечуватися; вона має бути усвідомлена, прийнята й реалізована до кінця”¹⁵. Звідси — усвідомлена В.Стусом необхідність боротись за власну, визначену ним самим смерть:

Ми робим смерть. Лякливі тіні,
ми робим смерть, ми робим смерть (3, 83).

Виборювання власної смерті стає реальним шляхом до виборювання власної свободи. Людина є тим, чим вона є, лише завдяки своїй смертності. Страх смерті, який служить вираженням інстинкту самозбереження, властивого людині, може перетворюватись на примирення з нею та “засвоєння” її. Смерть поступово ввійшла як природна річ у свідомість В.Стуса. І, як наслідок, поет змінює свою позицію спротиву зовнішньому злу на підготовку себе до зустрічі з вищою можливістю — із Смертю:

І царство це — минеться
без клятв і без карань (3, 63).

В.Стус усвідомлював, що смерть — це не кінець, а, можливо, лише початок чогось нового, незбагненого (“що життя — то хіба твоя сутня межа?” (1, 46)). Звідси його твердження — “Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест” (3, 45).

К.Юнг зазначав: “Щоб вільно говорити про смерть, необхідно перебувати безпосередньо поряд із нею”¹⁶. В.Стус визначає життя як “смертеіснування” або “життєсмерть”, адже

до життя — і страшно, і далеко,
і сил не стане. А до смерті — ближче,
мов до коханки, що приступна завжди... (2, 37).

Парадоксальне свідчення: смерть не така страхітлива, як життя. Усе життя В.Стуса було пошуком власної смерті:

У кожного вельможний свій політ,
колиска і труна, котрі з народжень
собі на зріст обрати може кожен (2, 37).

Для В.Стуса бути смертним замало. Йому важливо ним стати, “обрати собі на зріст”, створити власну смерть. Природна смерть для поета принизлива. Він, як і Ф.Ніцше, розглядав смерть як вчинок, що нівелює, заперечує смерть. В.Стус не чекав смерті, а

¹³ Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. — Спб., 1998. — С.17.

¹⁴ Кожев А. Идея смерти в философии Гегеля. — М., 1998. — С.196.

¹⁵ Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. — С.110.

¹⁶ Юнг К. Дух и жизнь. — М., 1996. — С.307.

готував її. Він трактує смерть не як факт доконечний, не як природну річ, а як можливість, що завжди існує в людини. У доробку поета є такі рядки:

“Те, що було за смертю, я пізнав. І тяжко жити, цим знанням підперши свою оселю, витрухлу на пустку” (3, 72).

Це твердження суперечить думці А.Камю про те, що людина не має досвіду смерті¹⁷. Очевидно, В.Стус мав на увазі уявну смерть, яку можна досягнути завдяки медитації. Смерть у цьому випадку служить межею, перетнувши яку, свідомість збагачується новим виміром. Для поета вона була лише початком вищого досвіду. В.Стус відводив смерті місце серед вищих духовних дій, суттєвою ознакою яких, на думку В.Вундта, слугує те, що “вони не обмежуються індивідуальною свідомістю, накладають відбиток і на те суспільство, до якого належить індивід”¹⁸. Духовний здобуток не може залишатися лише індивідуальною власністю. Людина, реалізуючи себе завдяки структурному руху, опиняється в одній зв’язці з іншими коекзистуючими істотами і з буттям цих істот. Ставлення до смерті у В.Стуса набуває месіанського значення.

Ще Г.-В.Ф.Гегель висловив думку, що Ісус Христос, який служить уособленням християнського духу, з’явився незадовго до кризи, що мала місце в іудейській спільноті¹⁹. Іудеї гинули, не виказуючи спротиву нищенню власної нації. Для В.Стуса немає нічого гіршого за таку безглузду, неусвідомлену смерть. Поет розглядав її як очікувану надзвичайну подію, яка б відкривала шлях до вищої Таїни людського буття. Один із віршів циклу так і починається: “О власну стріти смерть — як щастя засягнути і обірвати пута, ввійти у коловерт” (1, 163). Тут смерть уже стає вищою метою, до якої наближаєшся, долаючи земний хаос та абсурд. Ця теза сформульована у філософському вірші “Гойдається вечора зламана віть”: “сподоб мене, Боже, високого краху!” (3, 28). Останній акорд життя має бути гідним вічності. Тому, незважаючи на мізерність існування людини в навколишньому світі (“ця Богом послана Голгота веде у паділ, не до гір” (3, 36)), В.Стус до останнього подиху обстоював особистісну свободу та вільний вибір людини. З тієї ж причини, украй змучений стражданнями та приниженням людської гідності, не пішов передчасно із життя, а дотерпів до його природного завершення, вповні усвідомлюючи своє страждення становище (“...ні тобі збожеволіти не можна, ані зродити із грудей прокльон” (3, 192)). Ці рядки перегукуються з думкою А.Камю “жити та мислити, незважаючи ні на що”²⁰.

Отже, смерть була для В.Стуса і закінченням, і початком, вищою категорією, що охоплює всі три часові виміри (минуле, теперішнє, майбутнє). Поет вважав її шансом потрапити на інший щабель розвитку (“бо тут життя з обірваним кінцем, як у виставі. Тільки є початок, кінця ж нема” (1, 156)), миттєвістю, що передусім вічності. Поет вдячний Богам за скороминучість людського існування (“спасибі за те, що мале людське життя...” (3, 169)), адже вищий сенс життя можна усвідомити лише після смерті (“...Та йди крізь смерть. Не обривайся з крока. Аж там спочин” (3, 114)).

На переконання В.Стуса, після смерті життя людини постає в новому світлі, тому для нього було так важливо не зламатись, дочекатися кінця, зберегти власне обличчя (“пройдімо лабіринтом бід до свого реченця” (1, 172)). Саме в останній момент і відкривається істина, яка з людини може зробити просто небіжчика, а може — пророка.

В.Стус — екзистенціаліст, тому сприйняття ним смерті позначене певною містичністю, бо як інакше зрозуміти слова поета “все, що було за смертю, я пізнав” (3, 172) або “хоча непевна також й смерть” (3, 141). Створюється враження, що В.Стус розірвав оболонку і відкрив той світ, що існує після смерті. Ці думки суперечать висновкам російського фізіолога І.Сеченова про те, що мислити можливо лише уявленнями та поняттями про знайомі предмети, явища, їх властивості, зв’язки та стосунки²¹, про смерть, окрім як на фізіологічному рівні, ми нібито нічого й не знаємо. Італійський учений-теоретик Н.Абаньяно розглядав смерть як обмежувальну можливість і надавав великого значення передчуттю смерті. На його думку, саме смерть може перекреслити

¹⁷ Камю А. Бунтующий человек. — М., 1990. — С.31.

¹⁸ Вундт В. Психология народов. — М., 2002. — С.483.

¹⁹ Гегель Г. Философия религии: В 2 т. — М., 1977. — Т.1. — С.101.

²⁰ Камю А. Бунтующий человек. — М., 1990. — С.31.

²¹ Сеченов И. Избранные философские и психологические произведения. — М., 1958. — С.21.

всі можливості людини, а може й відкрити двері до усвідомлення свого призначення²². Ба більше, саможертвна смерть дає людині можливість закріпитися в історичній Пам'яті, заволодіти на деякий час розумом і почуттями багатьох індивідів. Ось чому В.Стус благав: “сподоб мене, Боже, високого краху!” (3, 28).

Смерть для поета була кардинальним проривом із буденного у високе, із тимчасового у вічне: “Зайди за грань. Нам надто тяжко жити непевністю” або “і хочеться сягнути за крайчасу...”. Усе, що існує на землі, і так зрозуміле (“...ця Богом послана Голгота веде у паділ, не до гір” (3, 63)); В.Стус ставить за мету прорватися через смерть до нової реальності (“та йди й крізь смерть. Не обривайся з крока. Аж там спочин” (3, 108)).

У філософії дзен-будизму мета людського існування визначається як постійний рух і зміна. Людина покликана експериментувати, постійно бути в русі. У цьому ж переконані й філософи-екзистенціалісти, на їхню думку, постійний досвід — мета існування кожного конкретного індивіда. У В.Стуса все набагато глибше. Не відкидаючи земний досвід, поет вважає, що лише завдяки особистій страдницькій смерті він зможе розворушити націю, духовно об'єднати її. Тому смерть у його розумінні — прорив, але водночас і духовне повернення в Україну, до її народу. Смерть трактується як спалах, під час якого українська нація має усвідомити своє призначення, відчути енергетичний код поета, що ніс звільнення.

Мотив спалаху, осяяння або, точніше, того, чим він зумовлений, зустрічався як у Біблії, так і в західноєвропейській та українській літературах. М.Мамардашвілі докладно зупиняється на глибинному змісті слів Ісуса Христа: “Шукайте, поки світло з вами!”. Людина може відчувати, знайти себе лише у хвилини надзвичайної напруги, стресу. У В.Стуса роль спалаху виконувала смерть.

Водночас поет не вимагав від людей захоплення та наслідування його страдницького шляху. Для Стуса важливим було, щоб його смерть збудила українців до боротьби за власну свободу. Ось чому в його творчості досить часто зустрічаємо мотиви самоусвідомленої Голгофи, самопожертви.

Спостерігаємо у В.Стуса, хоч дуже зрідка, ставлення до смерті як рятунку від земних, переважно тілесних страждань. І знову напрошується паралель між Голгофою Ісуса Христа і страдницьким шляхом українського поета. “Нехай мине мене ся чаша” — ці слова Сина Божого напругу переграють із словами В.Стуса “...та й як перебути — цей паверх терпіння, цю муку прелюту, дай, Господи, вмерти!” (3, 131). Прикметна деталь: рефрен “як хочеться вмерти!” в однойменному вірші повторюється вісім разів. Цю поезію можна сміливо назвати возвеличенням смерті. Б. Пастернак, згадуючи останні роки життя М. Цветаєвої, писав: “І коли в 1941-му році вона мусила поглянути тверезо навкруги, то побачила хаос, який неможливо було пропустити через творчість, сталий, незвичайний хаос, і з переляку відсахнулася, не знаючи, де подіти свій жах, сховалась у смерть”²³. Саме “хованням у смерть”, щоб не бачити земного, можна назвати деякі філософські поезії В.Стуса. “Пощо мені життя суремного тривога, як більше опертя не виблагати в Бога?” — у цьому питанні простежується схожість світоглядних позицій В.Стуса та К.Ясперса, який вважав, що всі можливості екзистенції рівнозначні з огляду на їх загальну неможливість долучитися до Буття, яке перебуває за їх межами, тобто до Трансцендентності. Це ще раз доводить бажання В.Стуса якомога швидше покінути із земним суєтним існуванням (“смерть — то справжня втіха” (3, 209)).

Віра в безсмертя надає більшої осмисленості земному життю, привносить у нього впевненість і спокій. Роздумами про існування поза земним життям, про внутрішні психічні процеси поет переймався понад усе (“як мені небеса болять, коли я їх не чую” (2, 48)). Смерть у цьому контексті виступає порятунком, переходом від звичного, обридлого земного життя до таємничого, невідомого, але нового народження духу.

Це таємниче для В.Стуса приховане у сферах позасвідомого, де не існує часу та простору. Звідси — насиченість його поезії прагненням до позаземного існування (“зайди за грань”; “і хочеться сягнути за крайчасу, за прапервні. І все почати знов”). На думку К.Юнга, душі мертвих знають лиш те, що вони знали на момент смерті. Отож

²² Див.: Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. — С.111.

²³ Овчинников Н.Б.Л. Пастернак — поиски призвания // *Вопросы философии*. — 1990. — №4. — С.7-23.

вони намагаються проникнути в людське життя, щоб збагатити свої знання. Учений доходить висновку, що “всезнання або всеприсутність свідомості, недосяжні для мертвих, можуть входити лише в пов’язані з тілом душі живих”²⁴. Згідно з концепцією українського поета про вічну мандрівку душі, можна припустити, що В.Стус не відкидає можливості повернення душі в земне життя для продовження експерименту та пошуку абсолютної істини:

А все тоте, що виснив у житті,
як рить, проб’ється на плиті могильній.
О, ти єси тепер довіку вільний
в нестерпному своєму всебутті (3, 56).

Отже, шлях душі нерозривно пов’язаний як із земним, так і з небесним. Через смерть В.Стус намагається стати не учасником земної коловерті, а її спостерігачем із небесних висот. Ці думки поета перегукуються з релігійним трактуванням смерті, де вона розглядається як початок нового існування, позбавленого страждань. Але водночас смерть сприймається В.Стусом не як кардинальна зміна, а як момент становлення. Буття після смерті, на його думку, має спиратись на досвід духовного шляху на землі. Звідси — переплетіння земного і небесного, тіла і душі, життя і смерті. Звідси й часте використання складних антонімічних пар — життєсмерть, смертеіснування та ін.

Духовне напруження регулювало волевиявлення В.Стуса. Сутнісні потенції духу допомогли поету керувати смертю, бути її господарем (“І ти збагнеш обнавісінілу всенищівність роду. Володарю своєї смерті...” (3, 158)). В.Стус виконував волю власного серця, вирішивши не пришвидшувати природне завершення життя, незважаючи на його абсурдність. Завдяки смерті поет сформував себе як особистість. У цьому контексті пригадуються слова французького філософа Ж.Марітена, який зазначав, що “лише особистість — вільна, тільки в неї однієї існують повною мірою внутрішній світ і суб’єктивність, адже вона рухається й розвивається в собі”²⁵. В.Стус спромігся бути вільною, самодостатньою особистістю, яка не відчувала страху перед смертю, а завдяки могутній волі йшла вперед: “...і ознаймує твій затятий порив. Тож за межу стопу свою занось і не спиняй свій божевільний виступ” (3, 191).

Так чи так, смерть у творчості В.Стуса виступає як кінцева й найосновніша межова ситуація, як необхідна умова досягнення істинного існування.

²⁴ Юнг К. Дух и жизнь. — С.315.

²⁵ Проблемы человека в западной философии. — М., 1980. — С.232.

Передплачуйте

СЛОВО *i* ЧАС

– єдиний академічний

літературознавчий журнал

про українську та світову літературу.

Передплатний індекс – 74423.

Електронний варіант

на Web-сторінці за адресою:

www.word-and-time.iatp.org.ua

